

УДК 346.2

Коверзнев Вадим Александрович –

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри правового регулювання
економіки Чернігівського національного
технологічного університету

Vadym O. Koverznev –

candidate of juridical sciences, assistant professor at
the department of legal regulation of economy of
Chernihiv National Technological University
(95, Shevchenka Str., 14027 Chernihiv, Ukraine)

Характеристика господарської правосуб'єктності кооперативних організацій

У статті розглянуто основні наукові підходи до дослідження загальних проблем правосуб'єктності господарських організацій, сформульовано визначення господарської правосуб'єктності кооперативних організацій. Крім того, автором досліджено структурну та функціональну ознаки господарської правосуб'єктності кооперативних організацій; визначено її різновиди в залежності від виду господарських відносин, в яких беруть участь кооперативні організації; досліджено правосуб'єктність кооперативних організацій у статичному та динамічному станах; обґрунтовано, що правосуб'єктність кооперативних організацій має публічну ознаку.

Ключові слова: кооператив, кооперативна організація, правосуб'єктність кооперативної організації, правовий статус кооперативної організації.

В статье рассмотрено научные подходы к исследованию общих проблем правосубъектности хозяйственных организаций, сформулировано определение хозяйственной правосубъектности кооперативных организаций. Кроме этого, автором исследованы структурные и функциональные признаки хозяйственной правосубъектности кооперативных организаций; определено ее разновидности в зависимости от вида хозяйственных отношений, в которых участвуют кооперативные организации; исследовано правосубъектность кооперативных организаций в статическом и динамическом состояниях; доказано, что правосубъектность кооперативных организаций имеет публичный характер.

Ключевые слова: кооператив, кооперативная организация, правосубъектность кооперативной организации, правовой статус кооперативной организации.

V. O. Koverznev Features of Commercial Legal Capacity of Cooperative Organizations

The article deals with the basic research of issues related to legal capacity of cooperative organizations. It has been proved that legal capacity of cooperative organizations is an abstract category, which demonstrates their commercial legal competence in dynamics, and their ability to perform potential and acquired rights and duties within business activities.

The basic elements of legal status of cooperative organizations have been identified. They are the objective and tasks; the procedure for establishment and state registration; legal status of property; a major type of activity; commercial competence; nature of (business) rights and duties or (organizational, industrial) competence; liability; procedure for termination.

It has been proposed that structural features of commercial cooperative organizations' competence shall include objective and subjective rights and duties. In this context, general rights and duties, which are provided by law, refer to objective rights and duties of cooperative organizations, and the way of conduct, which is provided by law, refers to subjective rights and duties.

Attention has been drawn to the fact that commercial competence of cooperative organizations is a complex of certain rights and duties which are conferred to them by legislation and charter. Commercial competence of cooperative organizations shall comply with their objectives. Competence is a special category

which assists cooperative organizations to carry out the activity in accordance with the subjects provided by the charter. The competence consists of certain authorities of cooperative organization which can be addressed as a right to take relevant actions.

The author has proved that commercial competence of commercial organizations has a functional feature except a structural one. It can be divided into industrial, organizational and internal commercial features.

In the event of classifying legal capacity of cooperative organizations according to the subject, its holder shall be considered a group which all members of cooperative organization establish.

The author has also drawn a conclusion that commercial legal capacity of cooperative organizations has both private and public features.

Keywords: cooperative, cooperative organization, legal entity of cooperative organization, legal status of cooperative organization.

Постановка проблеми. Здійснення загальної характеристики господарської правосуб'єктності кооперативних організацій та розробка методології її дослідження є складовою частиною фундаментальної роботи з питань комплексного дослідження господарсько-правового забезпечення кооперації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правосуб'єктності господарських організацій розкриваються в роботах С. С. Алексєєва, О. П. Віхрова, О. М. Вінник, С. М. Грудницької, В. К. Мамутова, О. О. Чувпила, В. С. Щербини та ін.

Невирішені раніше проблеми. На теперішній час в Україні відсутні комплексні дослідження господарської правосуб'єктності кооперативних організацій, що обумовлює актуальність цієї роботи.

Мета роботи. Метою роботи є розкриття основних наукових підходів до дослідження господарської правосуб'єктності кооперативних організацій, визначення основних елементів правового статусу кооперативних організацій, дослідження правосуб'єктності кооперативних організацій у залежності від виду господарських відносин, в які вони вступають.

Виклад основного матеріалу. Проблема правосуб'єктності зародилася в епоху буржуазних революцій XIX ст., коли з метою усунення феодальних та інших відмінностей між членами громадянського суспільства було проголошено принцип правоздатності, який розкривається як здатність особи бути носієм прав і обов'язків. Носій прав і обов'язків не міг бути річчю. Тим самим заперечувалося право власності на людину, що виключало можливість кріпацтва і рабства [1, с. 252].

Кожна людина від народження наділялася здатністю мати права і нести обов'язки, яку

узагальнено назвали правоздатністю. З досягненням певного віку вона набувала можливість своїми діями особисто здійснювати свої права і обов'язки, тобто становилася дієздатною особою. У зв'язку із виникненням таких категорій як правоздатність і дієздатність з'явилися дискусії з приводу того, з якого саме часу людина стає суб'єктом права: з моменту набуття правоздатності чи дієздатності?

Одночасно з цим почали розвиватися уявлення про правову природу юридичної особи та колективних суб'єктів: чи є вони фіктивним суб'єктами права або соціальними спільнотами, і як людина наділені правоздатністю і реальною правосуб'єктністю?

На сьогодні існує два наукових підходи до дослідження проблем правосуб'єктності особи – догматичний і соціологічний.

Догматичний підхід бере свій початок з римського цивільного права. Його представники (цивілісти) намагаються врегулювати усе різноманіття суспільних відносин за допомогою цивільного кодексу і в такий спосіб реалізувати ідею універсальності цивільного (приватного) права [2]. Втім, невизнання представниками цивілістичної школи суспільного інтересу обумовлювало невідповідність догматичного підходу до фактичних реалій життя.

Соціологічна теорія лягла в основу формування в Україні господарсько-правового підходу регулювання ринкової економіки, чого не здатний забезпечити цивілістичний підхід до регулювання сучасних суспільних правовідносин.

Як зазначає проф. Грудницька С. М., в рамках соціологічної школи права різні підходи до визначення правосуб'єктності особи успішно узгоджені в комбінаційній (компромісній) теорії правосуб'єктності, яка показала свою

адекватність потребам господарсько-правового регулювання, і є теорією узгодження приватної та публічної влади та інтересу в рамках двоєдиної приватно-публічної категорії господарської правосуб'єктності з гнучким відношенням приватно-правових і публічно-правових складових і багатоваріантною структурою. З необхідністю збалансування приватних і публічних інтересів і влади пов'язана подвійність прояву господарської правосуб'єктності індивідів і колективів в позитивному праві – як приватної і публічної. Зазначене передбачає, з одного боку, двояку структуру системи суб'єктів господарського права – приватну і публічну, що сприяє узгодженню інтересів. Тобто, коли приватні суб'єкти господарського права (окремі індивіди, колективи з обмеженим колом учасників і т. п.) одночасно виступають структурними елементами публічних суб'єктів господарського права (народ України, територіальні громади та інші суспільні структури з необмеженим колом учасників), в рамках яких таке узгодження й відбувається [3, с. 133].

У статті 5 Господарського кодексу України (далі – ГК) закріплено, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [4].

Тобто, в Україні на законодавчому рівні закріплено принцип гармонійного поєднання публічних і приватних інтересів у господарських праввідносинах. Здійснюючи свої владні функції на макроекономічному рівні держава повинна утримуватися від необґрунтованого втручання в приватні справи суб'єкта господарювання і таким чином обмежувати свободу його господарської діяльності, яка гарантована статтею 6 ГК.

На сучасному етапі розвитку теорії права питання правосуб'єктності залишається дискусійним. В науковій літературі зустрічаються різні підходи до трактування правосуб'єктності особи.

Так, С. С. Алексєєв визначає правосуб'єктність як правоздатність особи. При цьому він фактично отождоює поняття суб'єкт права і правосуб'єктність [5, с. 139].

Представники школи цивільного права розглядають правосуб'єктність як праводієздатність, тобто правоздатність і дієздатність у сукупності [6, с. 111]. Утім, такий підхід до визначення правосуб'єктності особи не дозволяє розкрити реальний зміст цієї юридичної категорії, оскільки можливість бути носієм прав і обов'язків та здатність реалізовувати їх в практичній діяльності не можна вважати повною характеристикою правосуб'єктності.

Автор статті підтримує позицію представників школи господарського права, які трактують правосуб'єктність більш широко і визначають її як правовий статус або господарську компетенцію.

Так, проф. Щербина В. С. вважає, що для повної характеристики правового статусу суб'єктів господарського права велике значення мають характеристики, що справляють вплив на обсяг господарської компетенції та її характер. До цих ознак (елементів правового статусу) суб'єкта господарського права він відносить:

- 1) мету і завдання суб'єкта господарського права;
- 2) вид та організаційну (організаційно-правову) форму суб'єкта господарського права;
- 3) порядок утворення (набуття статусу) і державної реєстрації суб'єкта господарського права;
- 4) правовий режим майна суб'єкта господарського права;
- 5) основний вид діяльності (безпосереднє здійснені господарської діяльності чи організація і управління господарською діяльністю);
- 6) господарську компетенцію (сукупність прав та обов'язків чи повноважень) суб'єкта господарського права;
- 7) характер прав і обов'язків (господарсько-виробничі) або повноважень (організаційно-господарські, організаційно-установчі);
- 8) майнову відповідальність;
- 9) порядок припинення суб'єкта господарського права (чи його статусу) [7, с. 243, 244].

Проф. Грудницька С. М. пропонує додатково включати до господарської

правосуб'єктності всі права і обов'язки суб'єкта господарювання, при цьому не лише статутні, але й ті, що виникають у процесі здійснення ним господарської діяльності [3, с. 12, 13].

Слід зазначити, що правосуб'єктність кооперативної організації не може обмежуватися лише господарською правосуб'єктністю. Це обумовлено тим, що кооперативна організація може бути учасником не лише господарських, але й широкого спектра інших правовідносин, зокрема: відносин кооперативної організації з найманими працівниками (трудові відносини); відносин кооперативної організації з органами державної влади і органами місцевого самоврядування, що засновані на владному підпорядкуванні останнім (адміністративні відносини); відносин кооперативної організації з фізичними особами, які регулюються законодавством про захист прав споживачів; відносин кооперативної організації з іншими суб'єктами у сфері суспільного життя тощо.

Господарська правосуб'єктність кооперативних організацій визначається не лише законодавством, але й підзаконними актами і статутними документами, які визначають їх об'єктивні права і обов'язки.

В науковій літературі з господарського права до складових елементів господарської правосуб'єктності включають об'єктивні та суб'єктивні права і обов'язки, компетенцію, повноваження, статутні права і обов'язки, поточні права і обов'язки.

Об'єктивними правами і обов'язками кооперативних організацій слід вважати їх загальні права та обов'язки, які визначені на законодавчому рівні. Так, згідно статей 95, 108 ГК виробничий кооператив є юридичною особою і діє на основі статуту. Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність не заборонену законом. Виробничий кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном. Конкретна мета створення кооперативних організацій різних типів і вичерпний перелік видів їх діяльності визначається їх статутом.

Суб'єктивними правами і обов'язками кооперативних організацій є законодавчо визначена модель їх поведінки. На сучасному етапі розвитку суспільних відносин,

кооперативним організаціям гарантовано вільний вибір напрямів господарської діяльності. Однак, здійснюючи свою діяльність, кооперативні організації зобов'язані утримуватися від вчинення дій, які будуть порушувати права інших суб'єктів правовідносин, що характеризує зміст їх суб'єктивних обов'язків.

Господарською компетенцією є сукупність конкретно визначених прав і обов'язків, якими, в силу закону і статуту, володіють кооперативні організації. Подібне визначення господарської компетенції знайшло своє відображення в частині першій статті 55 ГК, в якій зазначено, що суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Господарська компетенція кооперативних організацій визначається у відповідності з цілями їх діяльності. Компетенція є спеціальною категорією, оскільки дозволяє кооперативним організаціям здійснювати лише таку діяльність, яка відповідає предмету їх діяльності, закріпленому в статуті. Структурно компетенція складається із сукупності окремих повноважень кооперативної організації, які можна розглядати як право на вчинення певних юридично значущих дій.

Прикладом визначення господарської компетенції кооперативної організації є норма статті 19 Закону України «Про кооперацію», якою встановлено, що кооператив є власником будівель, споруд, грошових та майнових внесків його членів, виготовленої продукції, доходів, одержаних від реалізації та провадження іншої передбаченої статутом діяльності, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом. Володіння, користування та розпорядження майном кооперативу здійснюють органи управління кооперативу відповідно до їх компетенції, визначеної статутом кооперативу [8].

Права та обов'язки кооперативних організацій можуть виникати не лише із законодавчих актів і статутів, а також з

господарських договорів, які вони укладають у процесі своєї діяльності. Тоді сукупність прав і обов'язків кооперативних організацій, що виникають на підставі господарських зобов'язань, слід вважати їх поточними правами та обов'язками.

Отже, господарська правосуб'єктність кооперативних організацій є юридичною категорією, яка характеризує їх діяльність у динаміці.

Оскільки господарська правосуб'єктність кооперативних організацій, крім структурної, має ще й функціональну ознаку, в силу положень частини шостої статті 3 ГК у залежності від виду господарських відносин за функціональною ознакою вона може поділятися на господарсько-виробничу, організаційно-господарську і внутрішньогосподарську.

До господарсько-виробничої правосуб'єктності кооперативних організацій належить право вільно обирати види господарської діяльності, вступати в господарські правовідносини з іншими суб'єктами господарювання, право розпорядження належного їй майна, обов'язок відповідати по своїх господарських зобов'язаннях.

Організаційно-господарські відносини виникають між кооперативною організацією, з одного боку, та її членами або органами, які наділені організаційно-господарськими повноваженнями в сфері управління господарською діяльністю, з іншого. Прикладом реалізації організаційно-господарської правосуб'єктності є відносини, які виникають з приводу державної реєстрації кооперативної організації або реєстрації змін до її статуту; відносини з приводу ліцензування окремих видів господарської діяльності; відносини управління кооперативною організацією її членами, тощо. В разі утворення кооперативною організацією для здійснення своїх статутних цілей підприємства, установи або іншого суб'єкта господарювання, відносини управління, що будуть виникати між кооперативною організацією, як засновником, і створеним нею суб'єктом господарювання, за своєю правовою природою є реалізацією організаційно-господарської правосуб'єктності.

Якщо класифікувати господарську правосуб'єктність кооперативних організацій по суб'єктному складу, то її носієм слід вважати

колектив, який складають усі члени кооперативної організації.

На думку проф. Несерсянца В. С. правосуб'єктність як властивість існує незалежно від того, чи буде вона реалізована в дійсності чи ні [9, с. 510].

Так, наявність у Законі України «Про споживчу кооперацію» посилань на можливість здійснення споживчими кооперативами виробничої діяльності [10, ст. 1] зовсім не означає, що конкретно створений споживчий кооператив буде в подальшому впроваджувати саме виробничу діяльність.

Вказане дає підстави для висновку, що господарську правосуб'єктність кооперативних організацій можна також поділяти на статутну (потенційну) і фактичну. При цьому зазначені різновиди господарської правосуб'єктності на практиці не збігаються, оскільки не кожна кооперативна організація реалізує в процесі здійснення господарської діяльності весь обсяг компетенції, якою вона наділена в силу закону або статуту.

Аналіз кооперативного законодавства України свідчить про те, що правосуб'єктність у кооперативних організацій виникає не з моменту їх утворення, а лише з моменту державної реєстрації, яка є фактом офіційного визнання державою створення господарської організації. Такий підхід пов'язаний з домінуванням в Україні цивілістичного уявлення про юридичну особу як єдиного реально можливого учасника правовідносин.

Чинний ЦК визначає юридичною особою організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку. За статтею 80 цього Кодексу лише юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, а також правом бути позивачем та відповідачем у суді [11].

В цивільному праві юридичні організації розглядаються як певні соціальні утворення, які закон іменує організаціями. Інститут юридичної особи використовується як цивільно-правова форма організації і діяльності організацій, їх участі в цивільному обороті. При цьому роль колективу в такій організації ніякого значення не має.

Цивілістичний підхід до визначення організації як суб'єкта господарювання не визнається і критикується представниками

господарської школи права, які розглядають господарську організацію як первинну категорією по відношенню до юридичної особи і суб'єкта господарського права, а саму категорію юридичної особи застосовують для визначення особливостей юридичного статусу індивідуальних або колективних суб'єктів господарювання.

Зокрема, академік Венедиктов А. В. вважає, що носієм юридичної особистості виступає трудовий колектив, який не стоїть за юридичною особою як щось другорядне, а є його сутністю [12, с. 255].

Не застосовується вказаний підхід і в законодавстві зарубіжних країн, де носіями прав та обов'язків вважаються люди (фізичні особи) та їх об'єднання (колективні особи), які стають суб'єктами. У зарубіжній науці правосуб'єктність індивідуальних осіб розкривається через поняття права та дієздатності, а осіб, які об'єднали свої капітали, охоплює, як правило, поняттям юридичної особи. Якщо з питанням правосуб'єктності індивідуальних осіб у зарубіжному праві теоретичні розбіжності відсутні, то з приводу природи юридичної особи точаться наукові суперечки. Наявне тому в законодавстві більшості зарубіжних країн відсутнє легальне визначення юридичної особи. Якщо ж воно й наводиться, то виглядає абстрактним [13, с. 50, 51].

Наприклад, параграф 17 Закону ФРН «Про виробничі і господарські кооперативи» визначає кооператив у першу чергу як різновид комерсанта, який самостійно володіє правами і обов'язками; може набувати власність і речові права на земельні ділянки, бути позивачем і відповідачем в суді [14, с. 536].

Комерційний кодекс Франції також не містить визначення юридичної особи, а оперує такими дефініціями як «комерсант» (особа, яка здійснює комерційні акти в порядку своєї професійної діяльності), «комерційне товариство» (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство), «об'єднання економічного співробітництва» (які засновують дві або більше осіб на визначений строк з метою полегшення розвитку економічної діяльності його членів, якісного або кількісного покращення результатів цієї діяльності, проте без

мети отримання прибутку) [15, L. 121-1, L. 210-1, L. 251-1].

Юридична наука зарубіжних країн виводить поняття юридичної особи за такими ознаками:

незалежність існування юридичної особи від осіб, які входять до її складу;

самостійна воля юридичної особи, яка відрізняється від волі осіб, що до неї входять;

наявність майна, відокремленого від майна її учасників;

самостійна майнова відповідальність юридичної особи;

право бути позивачем та відповідачем у суді від свого імені [16, с. 51].

Таким чином, у зарубіжному законодавстві поняття юридичної особи є лише зовнішньою ознакою господарської організації (її оболонкою), яка жодним чином не розкриває її внутрішнього змісту та процесів, що відбуваються в середині самої організації, яка уявляє складний структурний і соціальний механізм.

На теперішній час науковцями активно розробляється «теорія прав третього покоління» [17, с. 32 – 36]. Вказана категорія прав перебуває на стадії становлення і ототожнюється, насамперед, з правами колективів. Особливість колективних прав полягає в тому, що вони належать не окремим особам, а колективам, що представляють собою сукупність осіб, об'єднаних певною метою. Колективні права не можуть бути реалізовані окремими індивідуумами. Останні можуть брати участь у їх здійсненні лише на правах члена колективу. Виникнення колективних прав пов'язано з утворенням і функціонуванням суспільних об'єднань.

В. Федоренко під колективними правами розуміє права колективу як окремо взятого суб'єкта, а не права окремої людини, що мають колективну форму реалізації [18].

Відповідно до статті 34 Закону України «Про кооперацію» для здійснення мети і статутних завдань кооперативна організація може залучати до роботи за трудовим договором осіб, які не є її членами.

Отже, законодавство України дозволяє кооперативним організаціям приймати на роботу за трудовим договором осіб, які не є їх членами і не беруть безпосередньої участі в

управлінні їх справами. Виходячи з цього, трудовий колектив кооперативної організації може складатися з членів кооперативної організації, які в силу закону наділені по відношенню до неї організаційно-господарськими повноваженнями, та найманих працівників, які не беруть участі в управлінні її діяльністю, а лише отримують за свою роботу заробітну плату. При цьому права тієї частини трудового колективу, що складається з найманих працівників, кооперативним законодавством України взагалі не визначені, що є суттєвим його недоліком, адже свідчить про недостатнє врегулювання внутрішньогосподарської правосуб'єктності кооперативних організацій.

На необхідності забезпечення прав трудових колективів неодноразово наголошували академік В. К. Мамутов і професор О. О. Чувпило [13].

Первинні кооперативні організації можуть створювати кооперативні об'єднання різних рівнів, які мають на меті сприяння розвитку кооперації, координацію діяльності первинних кооперативних організацій, розвиток кооперативної демократії, пропаганду кооперативного руху, залучення населення у члени первинних кооперативних організацій, забезпечення дотримання їхніх прав, захист прав та інтересів членів первинних кооперативних організацій, співпрацю з органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та ін.

Таким чином, крім суто приватних кооперативні об'єднання виконують ще й публічні функції. Вказане дозволяє

стверджувати, що господарська правосуб'єктність кооперативних організацій має приватну та публічну ознаки.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що правосуб'єктність кооперативних організацій є абстрактною категорією, яка відображає їх господарську компетенцію, а також здатність реалізовувати потенційні та набуті в процесі господарської діяльності права і обов'язки.

Господарська правосуб'єктність кооперативних організацій має структурну і функціональні ознаки. До структурної ознаки належать об'єктивні та суб'єктивні права і обов'язки кооперативних організацій, їх компетенція і повноваження, статутні та набуті в процесі господарської діяльності права і обов'язки. За функціональною ознакою господарська правосуб'єктність кооперативних організацій поділяється на господарсько-виробничу, організаційно-господарську і внутрішньогосподарську.

У залежності від виду господарських відносин, в які вступають кооперативні організації, їх господарська правосуб'єктність може бути приватною чи публічною, внутрішньою чи зовнішньою.

Якщо розглядати господарську правосуб'єктність кооперативних організацій в динаміці, її можна поділяти на статутну (потенційну) або фактичну.

Список використаних джерел:

1. Шпапп Я. Система гражданского права : учебник / Я. Шпапп ; пер. з нем. С. В. Королева. – М. : Междунар. отношения, 2006. – 360 с.
2. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман ; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : ИНФРА, М-НОРМА, 1998. – 624 с.
3. Грудницкая С. Н. Хозяйственная правосубъектность государственных предприятий: проблемы теории и практики : моногр. / С. Н. Грудницкая ; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк : Юго-Восток, 2011. – 428 с.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
5. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т.2. – 359 с.
6. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, А. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1. – 720 с.

7. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
8. Про кооперацію : закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.
9. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для вузов / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА-ИНФРА М, 2000. – 539 с.
10. Про споживчу кооперацію : закон України від 10.04.1992 р. № 2265-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
12. Смирнов В. Т. Обоснование деликтной ответственности юридических лиц / В. Т. Смирнов // Проблемы гражданского права и административного права ; отв. ред. : Б. Б. Черепяхин и др. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. – С. 270-271.
13. Мамутов В. К. Господарче право зарубіжних країн : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. К. Мамутов, О. О. Чувпило. – Київ : Ділова Україна, 1996. – 352 с.
14. Торговое уложение Германии. Закон об акционерных обществах. Закон об обществах с ограниченной ответственностью. Закон о производственных и хозяйственных кооперативах (Deutsches Handelsgesetzbuch, Aktiengesetz, GmbHGesetz, Genossenschaftsgesetz) : пер. с нем. / [сост. В. Бергманн ; пер. с нем. : Е. А. Дубовицкая ; науч. ред. Т. Ф. Яковлева]. – 2-е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 632 с.
15. Коммерческий кодекс Франции / предисловие, перевод с французского, дополнение, словарь-справочник и комментарии В. Н. Захватаева. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 1272 с.
16. Гражданское и торговое право капиталистических стран : учебное пособие / под ред. В. П. Мозолина, М. И. Кулагина. – М. : Высшая школа, 1980. – 382 с.
17. Сборник научных трудов SWorld. – Выпуск 4 (37). – Том 22. – Иваново : МАРКОВА А. Д., 2014. – 100 с.
18. Федосенко В. Актуальные проблемы института коллективных прав [Электронный ресурс] / В. Федосенко // Московская школа политических исследований. – Режим доступа : <http://msps.ru/?page=102&module>.

References

1. Ya. Shpapp The System of Civil Law : textbook / Ya. Shpapp ; transl. from Germany by S. V. Korolev. – М. : Mezhdunar. Otnosheniia, 2006. – 360 p.
2. G. J. Bergman The Western Tradition of Law: the Stage of Establishment / G. J. Berman ; transl. from English – 2nd ed. – М. : INFRA, M-NORMA, 1998. – 624 p.
3. S. N. Grudnitskaia Commercial Legal Capacity of the State Enterprises: the Issues of Theory and Practice : monograph / S. N. Grudnitskaia ; the National Academy of Science of Ukraine, the Institute of Economic Research. – Donetsk : Yugo-Vostok, 2011. – 428 p.
4. Commercial Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 436-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (the Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine). – 2003. – No. 18, No. 19-20, No. 21-22. – Art. 144.
5. S. S. Aleskeev The General Theory of Law : in 2 volumes / S. S. Alekseev. – М. : Yurid. lit., 1982. – Vol. 2. – 359 p.
6. Civil Law of Ukraine : textbook : in 2 books / O. V. Dzera (head of writ. team), D. V. Bobrova, A. S. Dochert and others ; under the general editorship of O. V. Dzera, A. S. Kuznetsova. – К. : Yurinkom Inter, 2002. – Book 1. – 720 p.
7. V. S. Shcherbina Subject of Commercial Law : monograph / V. S. Shcherbina. – К. : Yurinkom Inter, 2008. – 264 p.
8. On Cooperation : the Law of Ukraine dated 10.07.2003 No. 1087-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (the Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine). – 2004. – No. 5. – Art. 35.

9. V. S. Nerseiants *The General Theory of State and Law : textbook for universities / V. S. Nerseiants.* – M. : NORMA-INFRA M, 2000. – 539 p.
10. On Consumer Cooperation : the Law of Ukraine dated 10.04.1992 No. 2265-XII // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (the Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine).* – No. 30. – Art. 414.
11. The Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003 // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (the Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine).* – 2003. – No., No 40-44. – Art. 356.
12. V. T. Smirnov *Grounds for Tortious Liability of Legal Entities / V. T. Smirnov // The Issues of Civil and Administrative Law ; resp. editor : B. B. Cherepakhin and others.* – L. : Publishing House of Leningrad University, 1962. – P. 270-271.
13. V. K. Mamutov *Commercial Law of Foreign Countries : textbook for students of law faculties of higher education establishments / V. K. Mamutov, O. O. Chuvpylo.* – Kyiv : Dilova Ukraina, 1996. – 352 p.
14. *Trade Law of Germany. Law on Joint-Stock Companies. Law on Limited Liability Companies. Law on Cooperative Societies (Deutsches Handelsgesetzbuch, Aktiengesetz, GmbHGesetz, Genossenschaftsgesetz) :* transl. from German / [comp. by B. Bergmann ; transl. from German : Ye. A. Dubovitskaia ; scient. editor T. F. Yakovleva]. – 2nd edition, revised. – M. : Volters Kluver, 2009. – 632 p.
15. *Commercial Code of France / introduction, translation from French, supplement, dictionary-guide and commentaries V. N. Zakhvataiev.* – M. : Volters Kluver, 2008. – 1272 p.
16. *Civil and Trade Law of Capitalist Countries : tutorial / under the editorship of V. P. Mozolin, M. I. Kulagin.* – M. : Vysshaia shkola, 1980. – 382 p.
17. *Collection of Scientific Papers SWorld.* – Issue 4 (37). – Vol. 22. – Ivanovo : MARKOVA A. D., 2014. – 100 p.
18. V. Fedosenko *Current Issues of the Institute of Collective Rights [Online resource] / V. Fedosenko // Moskovskaia shkola politicheskikh issledovani (Moscow School of Political Research).* – Access : <http://msps.su/?page=102&module>.